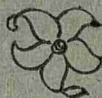

IORGA

DRUMURI VECHI

CONFERINȚĂ ȚINUTA
:: LA ȘCOALA DE ::
PODURI ȘI ȘOSELE

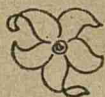

CULTURA NEAMUEI ROMĂNESC
Tipografie, Legătorie și Editură
București :: :: :: :: :: :: 1920

N. IORGA

DRUMURI VECHI

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ
:: LA ȘCOALA DE ::
PODURI ȘI ȘOSELE

CULTURA NEAMUEUI ROMĂNESC
Tipografie, Legătorie și Editură
București :: :: :: :: :: :: 1920

DRUMURI VECHI

Conferință ținută la Școala de Poduri și Șosele
de N. IORGA.

Domnilor colegi și dragi tineri,

Să mă iertați dacă nu vă aduc nici măcar toată experiența mea de istoric în ce privește drumurile și podurile de odinioară, pentru că intenția mea de a scormoni mai larg în materialul pe care l-am tipărit a fost înșelată de scurttimea vremii. Fac, deci, ce pot și ce mi-a îngăduit timpul să pot face cu siguranța că se pot găsi mult mai multe lucruri decît ce voi fi în stare să vă înfățișez astăzi, din masa foarte mare de lucrări tipărite privitoare la trecutul nostru.

Cred că lucrurile pe care o să vi le pot spune ar găsi un mai adînc răsunset la d-voastră dacă s'ar fi făcut de multă vreme ce visam să fac eu, cînd aveam mai mult timp la îndemîna, și pe care oricînd ar trebui să se găsească cineva pentru a-l face. Iată, ce: între lecturile mai potrivite pentru oricine, și pentru tineret în deosebi, ca și pentru tineretul care prin ocupația lui o să aibă datoria să cutreiere țara, făcînd drumuri și poduri noi, cum se cade pentru o țară nouă, ar fi foarte interesant să se aplece o culegere a vechilor călători la noi —, nu în limba originală, ci fiecare călătorie să se traducă în bună limbă românească, și, aș adăugi, să fie așa tradusă, încît fiecare

să apară cam în limba din timpul acela—, pentru ca să nu se întâmple ca în descrierea unei călătorii făcute pe la 1500 sau 1600 să se înfățișeze cine știe ce limbajiu de gazetă din timpul nostru, care, cum știți, se numește limbă românească, dar, evident, n'are mult amestec cu limba românească de acum, și încă mai puțin cu cea de atunci. Ar fi de cel mai mare folos educativ, ar fi o complinire a cărții de istoria Românilor și de geografie, dacă toate aceste călătorii, unele dintr'însele extrem de interesante, ar fi traduse românește. Atunci multe lucruri care se pot spune într'o conferință ca aceasta s'ar înțelege mult mai bine decât atunci când n'are cineva amintirea unor astfel de lecturi.

Calătoriile acestea sînt foarte multe; o samă erau tipărite de multă vreme; acelea care se înfățișează în cărți întregi; altele sînt în fragmente risipite prin deosebite colecții de documente, și rămîne cineva uimit că tot se mai descopăr. Acum cîteva zile d. Caragea de la Grumăzești, care se coboară dintr'o familie ce a dat Domni principatului Țerii-Românești, dar ramură din care se coboară dumnealui a fost înstrăinată multă vreme de țara aceasta, d. Caragea, întorcîndu-se aici și ocupîndu-se cu lucrurile românești, mi-a comunicat, acum cîteva zile, că a mai găsit doi călători, cu totul necunoscuți, iar descrierea făcută de d-sa mi-a comunicat-o pentru a se tipări în «Revista istorică».

Deci în scrieri netipărite se găsesc încă o mulțime de lucruri privitoare la noi.

Evident, cu totul altfel este cînd un istoric înfățișează el lucruri din cutare vreme, mai ales dacă istoricul este mai abstract și din scrisul lui nu poți vedea realitatea de loc, și cu totul altfel cînd lucrurile se văd cu ochii unui contemporan.

Cum zic, o foarte bună inițiere și o complectare a studiilor de istoria Românilor ar fi existența unei astfel de colecțiuni de călătorii, dar până atunci,

dacă nu se oferă alt prilej de a întregi cele ce vreau să vi le spun astă seară, vă veți mulțumi și cu atât.

Iar cine ar vrea să se lămurească deplin cu privire la aceste călătorii ar putea întrebuința o carte foarte bună, a cărei tipărire din nenorocire a fost oprită de împrejurări, mult mai prielnice pentru atâtea cărți rele: un fost elev al meu, pe timpul când eram foarte tânăr, d. Sadi Ionescu, acum funcționar la Academia Română, se apucase, sînt vre-o douăzeci și mai bine de ani, să pregătească o lucrare de doctorat la mine. Pe atunci Universitatea nu era așa de filantropică, nu cruta sănătatea studenților pînă a suprima și tesa de licență, și mai mult pe cea de doctorat (surîsuri); pe atunci se învăța ceva mai bine, și se îngăduia să se obosească tînărul, dînd și o lucrare pentru licență. Cum d. Sadi Ionescu era un om deosebit de harnic, s'a apucat de lucru, și dintr'o cercetare care putea cuprinde cîteva coale de tipar a făcut o întinsă operă care, poate și din cauza proporțiilor, n'a putut fi tipărită toată, rămînînd în manuscris nouă părți din zece. E o frumoasă lucrare, în care se arată cum se chemă fiecare călător ce a fost pe la noi, cînd a călătorit, cîte edițiuni sînt din cartea lui, și se da apoi o analiză, pagină cu pagină aproape, a cuprinsului călătoriei. A tipărit repertoriul acesta pînă pe la 1650, iar tot restul, care formează un formidabil manuscris, se găsește nepublicat pînă acum — nu știu dacă din vina dumnealui, ori din vina noastră a tuturor, ori din vina fatalității, cum e foarte adese ori soarta cărților bune și folositoare. Acei cari vor lucra pe sama lor, se pot adresa d-lui Sadi Ionescu, om foarte darnic în ce privește manuscrisul d-sale, pe care-l folosesc unii, dar nu-l tipărește nimeni.

După aceste lămuriri privitoare la călătorii în țerile noastre considerate 'n generalitatea lor, să venim la însuși obiectul acestei conferințe.

Dacă ar vrea să fie cineva complet, ar trebui să o pornească de la vremile cele mai vechi, — dar, să nu se înspăimînte nimeni, mă voiu sili ca în această călătorie oboseala să fie cît mai mică.

Onor. auditoriu, judecînd cineva după drumurile de acum, ar crede că noi sîntem de puţină vreme iniţia'i în aceste avantagii ale civilisaţiei (claritate); cu toate acestea sîntem oameni cu drumuri foarte vechi, mai vechi chiar decît admirabilele drumuri romane pe care, în liniile lor principale, le cunoaşteţi, dar al căror traseu n'a fost urmărit pînă acum cu atenţie. Ar fi de sigur cercetări de făcut, care ar da rezultate foarte frumoase şi ar putea îmbogăţi atîtea muzee, dacă ar sta cineva să desfacă stratul de pămînt care acopere măcar vechile drumuri romane. În Ardeal s'au făcut cercetări de străini, de arheologi unguri, cari au scos ceva material la iveală, dar ele au fost cu totul insuficient facute. Unele săpături s'au făcut şi la Sarmiseg tusa : mai mult la localităţi decît la drumurile propriu-zise. Acestea însă se cunosc foarte bine după izvoarele antice, între altele după vestita hartă cunoscută supt numele de peutingeriană, pentru că un German, Peutinger, a tipărit-o cîndva. Pe baza «tablei peutingeriane» şi după alte izvoare istorice putem şti perfect liniile care străbăteau Ardealul şi o parte din vechiul principat al Terii-Româneşti, partea de dincolo de Olt, căci, în ce priveşte partea de dincoace de Olt, drumurile erau mult mai puţine şi mai slabe, — drumuri în barbarie, pe cînd celelalte drumuri în Imperiu, deosebite foarte importantă. În ce priveşte Moldova, a fost un timp cînd cineva îşi închipuia că vechi drumuri romane nici n'au existat pe acolo, fiindcă nu sînt însemnate în aceleaşi izvoare; faptul însă că se găseşte în unele părţi ale Moldovei, ici şi colo, cite o comoară de monede care nu sînt numai romane din vremea Imperiului, dar unele şi din

vremea Republicii și chiar câteva dintr'însele mai vechi decît epoca romană, această arată că oricum, mergeau drumeți cu scopuri de negoț și, prin părțile acestea.

Apoi, cuvîntul «drum» la noi e mai vechiu decît epoca romanică: acest cuvînt este grecescul «dromos», care în sensul acesta s'a păstrat pînă în timpul nostru la poporul grecesc. Aceasta nu înseamnă fără îndoială că admirabila civilizație grecească de pe malul Mării Negre ar fi pătruns și în părțile noastre; aceasta înseamnă numai că între acele cuvinte grecești care au ajuns la Tracii din interior, la acei semi-barbari cari au fost cei mai vechi locuitori ai părții nordice și răsăritene a Pe insulei Balcanice și dintre cari Geții și Dacii au locuit prin regiunile noastre, a trecut în limba noastră cuvîntul grecesc *dromos*, admițînd că el însuși n'ar veni din lumea tracică. Așa încît, atunci cînd Romanii au pătruns în țara Dacilor, ei au găsit și drumuri de comerț, care evident n'or fi fost ca drumurile ce le făceau Romanii, dar negustorii se mulțămesc și cu mai puțin decît legionarii, și au găsit în același timp familiarizarea populației cu acest articol de civilizație care este drumul.

Cît privește termenul de «cale», acest cuvînt face parte din vocabularul popular: „cale întoarsă“. În'rebuițarea specială a cuvîntului, de pildă în „Calea Victoriei“, este însă cu totul recentă, și de model italian.

În afară de «drum», care este străvechiu, în afară de «cale», care este romanic, dar n'are cu totul același sens cu «drum», cunoaștem «cărare», «potecă», «cărarușă», «potecuță», — fel de fel de mijloace de comunicație care sînt mai mult poetice și locale decît practice și generale.

Acum, orice drum comportă și *poduri*, — chiar cînd n'are nevoie de poduri așa de mari cum sînt

podurile cu care mîndria noastră națională, de cîtăva vreme, a împodobit chiar drumurile acelea care puteau să aibă poduri mai puține, și ceva mai mici, și mai puțin imponente.

În ce privește podul, limba noastră a creat o dualitate lexică interesantă între «pod», slavon, și «punte», romană. *Pod* e totdeauna acela ce se întinde pe drumul pe care merg negustori, ostași; «punte» a ajuns să aibă mai mult un sens sătesc, muntos; puntea e mai puțin decît podul în vechea întrebuintare a graiului românesc. Puntea a fost întrebuintată mai mult în sens de legătură neapărată peste o prăpastie, peste un curs de apă între două frînturi ale aceluiași drum. Pe urmă cuvîntul «punte» a căpătat fel de fel de înțelesuri pe care nu le avea odinioară: de exemplu cînd funcționarii mai fac o a treia zi de nelucrare din ziua care se află între două serbători, un înțeles pe care „punte” nu l-a avut niciodată la noi în vremea veche. (ilaritate), pentru că în vremea veche erau mai puțini funcționari sau, la dreptul vorbind, vremea veche n’avea de loc funcționari, cu sau fără „punți”.

Acum, după aceste considerații de vocabulariu, de limbă, care pot lămurii asupra timpurilor în care izvoarele noastre lipsesc, să venim la epoca în care izvoarele vorbesc, deși nu spun tot ce am dori să aflăm de la dînsele.

A fost un timp, foarte îndelungat, în care străinii tac asupra noastră și în care noi înșine nu vorbim despre noi pentru că nu eram un Stat d’statul de civilizat, ca să creadă că este nevoie să transnitem urmașilor povestirea lucrurilor sale într’un anumit moment.

În trecut pot spune că teoria după care Românii și-au strîns toate ale lor și s’au ascuns prin văi de munți, iar, cînd veniau barbarii, scoteau nasul să se convingă ce fel de oameni veniseră, pentru ca, pe urmă, cu foarte mare groază să se

ascundă în peșteri, cea ce pare că e foarte lăudător pentru trecutul glorios, al neamului nostru, teoria aceasta este falsă, cu desăvîrșire falsă. Nici barbarii nu se speriau de noi, de cît eram noi de civilizați (surșuri), și nici noi de barbari, de cît erau ei de sălbateci.

Noi, fiind oameni puțini, cuprinși în mai puțin loc și averea fiindu-ni atît de redusă, teritoriul nostru fiind atît de mărgenit, nu atrăgeam prea mult privilegiile altora, și nu li se da impulsul de a ne invada. De sigur că și în «epoca întunecată» a evalui mediu — căci, totdeauna cînd se zice „evul mediu“, se închipuie o epocă foarte întunecată, și la noi în special (ilaritate)! —, am avut o agricultură, până foarte sus în munte, pe platouri, și aceasta este cea mai bună dovadă că vechea cultură nu dispăruse; în același timp sînt atîtea probe că aproape fiecare bucată de pămînt pe care o ocupăm acuma, a avut vechi locuitori romîni și în timpurile cele mai grele, așa încît s'a confinuat vechea viață potrivit vechilor datini ce se putuseră desvolta din amestecul tracic al unor strămoși cu amestecul romanic al celorlalți strămoși; ba prin unele părți trăiam mai liberi decît în anume epoce istorice, în care atîtea izvoare sînt, dar nu ca să spuie lucruri mulțămitoare despre noi.

A venit însă un moment cînd din nou ne-am găsit în plină lumină istorică, prin veacul al XIV-lea, de pe la 1330—1350 înainte.

S'a observat cu dreptate — și am spus-o mai de mult — că întemeierea Principatelor noastre, întăiu principatul Terii-Românești la Argeș, pe la 1300, și pe urmă principatul Moldovei, la Baia, pe la 1360, a fost în legătură cu o arteră de comerț care trecea de la Miazănoapte la Mazăzi, sau mai bine cu cele trei ramificații ale ei care s'au diferențiat pe urmă, trecînd prin principatul muntean, pe lîngă una sau două altele care treceau prin Moldova.

Aici, în Muntenia, era drumul Sibiului, care, pe malul Oltului, se îndrepta către Dunăre: se trecea Oltul la Slatina și se ajungea la punctul corespunzător Nicopolei din Peninsula Balcanică, la Turnu-Măgurele, cum zicem astăzi. Un alt drum venia de la Brașov, care și el se constituise mai de curând în oraș ca și Sibiul, urmă cursul Dimboviței, atingea apoi cursul Ialomiței până ajungea la Tîrgoviște, iar de acolo scobora, căutînd iarăși cursul Dimboviței, către București, până atingea Giurgiu, care nu era oraș. Căci San-Giorgio și celelalte sînt închipuiri de diletanți pretențioși; niciodată n'au mers Genovesii până la Giurgiu: comerțul pe Dunăre, și mai ales pe la Buda în jos, se făcea de Florentini; Genovesii n'au venit decît până la gurile Dunării, și ei frecventau mult mai mult părțile Mării Negre, ale Dobrogii, decît chiar gurile Dunării.

Alte ori negoțul se îndrepta către Brăila, care încă de la 1350 avea importanța și ne punea în legătură cu toate teritoriile udate de apele acelei Mări Negre.

În ce privește Moldova, un drum venia din Cracovia și Lemberg și apuca, sau spre Hotin, sau spre Dorohoiu. Dacă apuca prin Dorohoiu, trecea pe la Botoșani și Iași și străbătea, în vremile cele mai vechi, în diagonală prin cea ce s'a numit Basarabia la 1812, atingea Tighinea, pe care Turcii au numit-o Bender sau «Poartă», și răzbia, în sfîrșit, la Caffa, capitala Crimeii, oraș genoves de cea mai mare importanță în vremea aceea. Marea Neagră toată era genovesă.

Acesta era *drumul tătăresc*, fiindcă atunci Crimeia era tătărească; Genovesii se așezaseră în cetate pe un teritoriu cumpărat de la stăpînirea Tatarilor în acele părți. Pe lîngă acesta era și un *drum moldovenesc*. Drumul acesta mergea către Cetatea-Albă, la limanul Nistrului, către Moncastro al Genovesilor, sau și către cele două Chilii: Chilia

Nouă în Basarabia și Chilia Veche în ostrovul unde e o așezare și în timpul nostru, Licostomo al Genovesilor. Mai târziu, când Ștefan-cel-Mare a pierdut Cetatea-Albă, drumul Moldovei a ajuns la Galați, și aceasta este originea prosperității Galaților, — așa încît se poate zice că Cetatea-Albă și Chilia au folosit de pe urma scăderii Caffei, iar Galații a luat moștenirea Chilie și Cetății-Albe; căzute în mina Turcilor și cu totul distruse în ce privește prosperitatea lor.

Acum drumurile acestea comerciale, a căror legătură corespunde cu începuturile vieții politice a Românilor dintr'un principat ca și dintr'altul, presupun neapărat și oarecare facilități de transport și condiții relativ bune pentru mersul negustorilor.

Drumul moldovenesc era bătut de Germani din orașele Poloniei, căci și Cracovia și Lembergul au fost întemeiate cu Nemți — supt scutul regelui polon, dar cu coloniști —, și acești Germani au contribuit să creeze orașe și în părțile noastre, pe cînd altele au fost întemeiate de Sașii din Ardeal. Acești Germani din Galiția neconținut se întîlniau în Moldova cu carale lor. Am cercetat socotelile orașului Lemberg, păstrate destul de bine, și din ele se văd neconținutele legături dintre noi și Galițieni încă înainte de vremea lui Alexandru-cel-Bun. Treceau prin Moldova în Galiția mărfuri din Sud, mărfuri turcești și tătărăști, mărfuri de dincolo de Mare, stofele scumpe, vinul dulce de Malvasia, pe lîngă cel «valachicum» — *Valachia* era Moldova pentru Poloni. Acești Galițieni cutreierau continuu drumurile noastre. Iar, în ce privește legăturile cu Sașii din Ardeal, ele erau încă și mai strînse, fiindcă nu era vorba aici de articole de lux, ci o bună parte din lucrurile aduse de Sași se vindeau lumii sărace de la noi, chiar sătenilor, pe lîngă ce fabricau aceștia în casa lor, — mai ales

coase, mantale, de unde vine și numele de «flean-dură» la noi pentru vestitul vechiu postav de Flandra, Flendrisch, cum îi ziceau Sașii, cărora noi li aduceam, în schimb, pește de la Brăila, produse agricole, lemne. În ce privește pe cei de dincolo de Olt, ei aveau crescătorii de porci, și neconținut vindeau vitele lor și porcii lor până în Bistrița Ardealului.

Și era încă un drum de comerț de la Brașov spre Moldova, prin care se făceau legăturile cu Ținuturile ardelenene din Nord-Est și moldovenești.

De oare ce aceste cai de comerț erau foarte mult frecventate, de oare ce negustorii erau atât de numeroși, încît orașele moldovenești și muntenești s'au născut din popasurile lor, trebuie să presupunem că drumurile nu erau cum sînt drumurile din Rusia, care evită șleaul și o leau pe cîmp, până cînd iarna fixează iarăși drumul oficial. Trebuie să presupunem că, fiind transporturi grele, drumurile reprezentau și o realitate apreciabilă supt raportul tehnic, că erau noroaie, evident, căci șoselele moderne sînt foarte recente și nici Francesii nu se puteau lăuda cu ele până în secolul a XVIII-a, dar, în sfîrșit, trebuia să fie o mărge-nire a fâșiei de teritoriu pe care se mergea, în condiții mai mult sau mai puțin acceptabile, de negustorii și călăuzele de atunci.

Evident, iarăși, că podurile erau absolut necesare; numele acestor poduri arată începuturi așa de vechi încît le putem crede că datează de la cele d'întăiu timpuri ale negoțului la noi. Multe au numiri foarte interesante: în cîte un loc s'a legat de «pod» o a doua numire, care face aluzie la cine știe ce împrejurare pe care nu mai e nimeni să o cunoască, dar are un vădit caracter istoric: de pildă «Podul Turcului».

Întrebarea se pune: odată ce erau drumuri, odată ce erau poduri și odată ce un Ministeriu al

Lucrărilor Publice nu exista, și nici chiar simțul lucrului public pentru scopuri mai mult sau mai puțin privat, cum se înțelege în timpul nostru, *cine se îngrijia de ele?* Explicația deci trebuie să se caute în altă direcție. Nu se poate găsi în izvoarele noastre, care nu sînt destul de amănunțite pentru aceasta, ci ea s'ar putea găsi numai comparînd împrejurările de la noi cu împrejurările de aiurea, din Apus, cu cea ce se petrecea în Ardeal prin secolul al XV-lea, ori cu cea ce era în Polonia, în Ținuturile de dincolo de Nistru, care pe atunci aparțineau regatului Poloniei, în Podolia, de pildă, care era o provincie a regatului, cu ce se petrecea în Germania, de unde venia o bună parte din mărfurile care, prin Sași, treceau în părțile noastre.

Se pare că drumurile erau lăsate în sama negustorilor. Concepția nu este întru totul aceea din timpul nostru, dar această concepție avea o bună parte de dreptate, în sensul că noi ne-am obișnuit ca Statul să le facă toate, dar sînt împrejurări cînd Statul, ori nu poate, ori nu vrea, ori nici nu vrea și nici nu poate, cea ce este cazul cel mai obișnuit, sau mai este și cazul cînd Statul n'are *curajul* să vrea și nu se pricepe.

Atunci particularii se adresează presei, se plîng în întruniri publice, dar nu se gîndește mai nimeni la un lucru, că și el este o parte de Stat, și, dacă generalitatea Statului, minus categoria din care face parte el, nu se interesează de un lucru, s'ar putea ca *acea* clasă, *acea* categorie să înlocuiască Statul. Evident, este mult mai practic să crezi în Dumnezeu de sus și în Statul de jos, dar se înțelege că Dumnezeu să fie prea sus și Statului să-i lipsească mijloacele de a face ce se așteaptă tot de la dînsul.

Negustorii pe atunci știau să se ajute între ei, și probabil că de la inițiativa lor porniau toate lucrările care priviau pietruirea drumurilor noi,

precum și întreținerea drumurilor celorlalte. Așa a fost în tot secolul al XV-lea, și chiar în epoca, atât de bogată pentru Moldova, a lui Ștefan-cel-Mare. Ștefan a luat o sumedenie de bani de la negustorii din Galitia; toate războaiele pe care le-a câștigat n'ar fi putut să fie fără a se avea la îndemână aurul și argintul ce venia de la acest izvor de bogăție, al negoțului care străbătea necontenit Moldova. Țara-Românească, neavînd debușeu la Mare, n'a putut pune la dispoziția Domnului mijloace așa de mari, și principatul muntean a căzut foarte răpede față de Moldova în secolul al XV-lea.

Atunci nu exista un budget public în afară de budgetul Domnului; lucrări de interes public nu se puteau concepe. Domnul în trebuința banilor pentru a face curțile lui domnești, pentru a clădi bisericile lui. De fapt, «budgetul Statului» mergea întreg la «Ministeriul Cult-ilor». Ștefan-cel-Mare, care făcea biserici și lângă dinsele a eza s'ar erita casa lui de reședință și care în anumite ocazii făcea daruri curtenilor săi sau vecinilor, care cum țara arme și stofe pentru ostașii lui, nu se socotia însă de fel dator să ajute la opera îngrijirii drumurilor.

Așa încît o idee din cale afară de strălucită despre poduri și drumuri în veacurile al XV-lea și al XVI-lea nu putem avea.

Cine ar dori să se informeze asupra acestor lucruri are însă izvoarele la îndemîna. Iată am adus aici două din cele cîteva călătorii pe care le avem pentru această vreme. Una este a călătorului frances Bongars, vesit învățat, care a tipărit o lucrare relativă la cruciate, «Gesta Dei per Francos». Mergînd în Ardeal, de la Brașov a trecut și la noi, a intrat în legătură cu administrația de atunci și avea să ajungă până la București, de unde, cu *carăle domnești*, care duceau tributul, peșcheșul, la Poarta turcească, avea să treacă Dunarea.

La Tîrgoviște a găsit un adăpost la Franciscani. În general străinii catolici aveau obiceiul de trăgeau la mănăstirile călugărilor franciscani sau iesuți. Acolo erau găzduiți. Și ai noștri aveau puțința să se oprească în mănăstiri, obiceiul de care se usează și se abusează până în timpul nostru: obiceiul este a ți se da ospitalitate trei zile, dar unii întind obiceiul pe o vară întreagă, plătind ceva, dar mai ieftin decît oriunde aiurea. Sistemul acesta de a te așeza într'o mănăstire de călugări sau, dacă ești funcționar la Casa Bisericii, chiar la o mănăstire de maici (Ilařitate), sistemul acesta este de sigur în legătură cu necesitățile drumurilor odinioară, cînd nu era cu puțința să pețreacă cineva aiurea — în înțelesul onest al cuvîntului — decît în mănăstiri.

Astfel și călătorul nostru a stat aici până s'a odihnit și și-a putut continua calea. Popasul următor a fost la București. Plecase Luni din Brașov, la București a ajuns Joi. S'a presintat Domnului, care l-a întreatat dacă n'are cadouri pentru dînsul și a pus să i se deie *tain* de la Curte.

Acest obicei, care se înfilnește în tot Orientul, nu era o dovadă de mărînimie, ci o absolută necesitate a timpului cînd nu existau restaurante și un străin nu știa unde să se hrănească: atunci, dacă el era un oaspete de cinste, i se dădea tainul. Cînd ai noștri treceau în Ardeal, Sfatul Brașovului sau al Sibiului făcea la fel, și în socotelile Sașilor se păstrează însemnarea peștelui și lămîilor ce se dau celor de la noi trecuți peste munți: pribegi, boieri, vlădici, călugări, negustori veniți din Țara-Românească și Moldova. Prîntre alte cheltuieli era apoi și cheltuiala lemnelor, căci ai noștri făceau un abus de lemne așa de mare, încît pe vremea lui Mihai Viteazul, mergînd o samă de oameni de a lui într'un oraș din Apus, s'au asfixiat: au astupat ca hla așa de bine, după ce au făcut atîta foc, încît a doua zi au fost găsiți morți.

După ce Bongars primește tainde la Curte, Marele-Postelnic vine la dînsul și-i iea hîrțile. Ca talmaci au funcționat niște Ragusani, locuitori din Ragusa de la Marea Adriatică, care și astăzi are superbe rămășițe din evul mediu, — un oraș din cele mai interesante de vizitat și pentru cladirile sale și pentru cadrul de natură africană care înconjură din toate părțile orașul. Negustorii aceștia ragusani veniau foarte adese ori la noi încă de pe la 1440 măcar.

Apoi călătorul nostru a urmat acele «cară domnești», care mergeau la Stambul. Ni spune că a trecut pe un pod Dîmbovița și pe un altul Argeșul, în drumul care mergea către Giurgiu. Unul din aceste poduri s'a păstrat pînă mai dăunăzi pe drumul Călugărenilor; un alt pod vechiu l-am apucat și eu în tinereța mea în Moldova veche, podul care ducea la Suceava; lumea care mergea să se închine Sfîntului Ioan cel Nou de acolo străbatea un pod închis din toate părțile, un adevărat gang acoperit, — care a fost desființat fără a i se fi luat fotografia. Ba unul din podurile acestea vechi îl poate vedea cineva și acum la mănăstirea Cernica, și acest pod de stejar, care rezista foarte bine la trecerea trăsurilor și chiar utomobilelor, datează din timpurile bune ale Cernicai, de pe la 1800.

Francesul nostru, deci, a găsit carăle și a ajuns cu ele la Giurgiu: de acolo drumul nu ne mai interesează.

Acesta este drumul *muntenesc*. Iată acum și drumul *moldovenesc*.

Tot un Frances, și anume François de Pavie senior de Fourquevaux, care a jucat un rol în zilele lui, vine în Moldova în 1585 și descrie țara supt multe aspecte, înainte de toate supt acesta al drumurilor. Sosit pe la Cetatea-Albă, pe care o înfrunțesează, el pornește apoi prin pustiul Basarabiei, pe vremea aceia cu satele extrem de rare, și

se îndreaptă către Prut, ca să meargă la Iași.

Ce a văzut în părțile acestea este cu adevărat admirabil. Descrierea lui e de tot interesantă, strămutându-ne în mijlocul naturii acesieia frumoase în toată puterea sălbătăciei sale. A văzut «puțini oameni, sărac îmbrăcați, cu piei de oaie, avînd picioarele înfășurate, în loc de încălțămînte de piele, în piei crude sau în mușchi de scoarțe de copaci, legate de-asupra și dedesupt cu sfori. E opinca pe care nu știe cum s'o lămurească. Se mira cu cită greutate mergeau bieții oameni din cauza opincii.... Cred că este o închipuire, căci oamenii noștri tot timpul au mers mai bine cu opinca decît cu altceva.

Nouă zile se întrebuițează ca să se ajungă de la Cetatea Albă până la Țuțora pe Prut.

Se descrie apoi Iașul —, dar nu interesează din punctul nostru de vedere. În această călătorie însă mai este un pasagiu interesant supt raportul drumurilor.

Sînt fetele care trec în cărucioare pline cu ouă, pe care ar fi fost în stare a călca fără se le strice. Poarta pe cap flori, ca să arăte că sînt de măritat. Călușii iuși le poartă pe drumurile rele până ce ajung la sătucul depărtat.

Evident că, pentru secolul al XVII-lea, izvoarele sînt foarte multe, și unele dintr'însele deosebit de interesante. Dar amănunte nouă nu se întîlnesc în ce privește drumurile, și de aceia n'avem niciun motiv să ne oprim asupra lor.

Dar este ceva care trebuie adaus: anume că drumurile noastre pe vremea aceasta s'au schimbat în multe din rosturile lor supt noua influență culturală, care nu mai e cea apuseană, ci una *răsăriteană*. În loc să fie influența germană adusă de Sași și, întîmplător, de Unguri cari au stat lingă Sași în Muntenia și chiar în Moldova ori în aceiași Moldova, prin Nemții din Galiția, avem influența

turcească, venită prin Levantini din Pera, Cipru și Creta, venită prin Greci, venită prin Turci sau Armeni, din regiunile Orientului musulman.

Nu ni dăm sama pe deplin de influența mare pe care a avut-o cultura turcească în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea asupra noastră. Sîntem deprinși să vedem mai mult părțile caricaturale ale acestei influente, căci orice influență în decădere capătă un aspect caricatural, ceea ce nu înseamnă că și înaintea domina acest caracter. Orice se desface dint'o civilizație, și se transformă într'alta, se înfatîșează ne la locul lui, și prin urmare ridicul. Pălăria înaltă sau cravata roșie pe care o pune un negru care se dispensează de alte piese de îmbrăcăminte sînt ridicule, dar aceasta nu înseamnă că în sine cravata roșie e ridiculă sau că o pălărie cilindru stîrnește tot atîta rîs cînd e în legătură cu o îmbrăcăminte completă.

Civilizația turcească în totalitatea ei e foarte interesantă, fiindcă într'însa se întînesc două din elementele cele mai serioase ale culturii umane: un element venit din Răsăritul Asiei, cum e toată cultura mongolă, adusă din Asia centrală în Ținuturile lor, și, al doilea, Turcia a fost moștenitoarea cu turcii bizantine, nu numai foarte respectabilă, dar prin faptul că resuma atîtea culturi anterioare, de cel mai mare interes. Cultura aceasta turcească avea apoi, mulțumită Islamului, și unele părți de va oare moră.

De oare ce Turcii au moștenit pe Bizantini și Bizantinii au moștenit pe Romani, evident că lucrul public avea un sens la dînșii, dar lucrurile cele mai frumoase ale civilizației turcești nu sînt făcute de Stat, ci de particulari. De sigur că în lumea aceasta turcească erau funcționarii abuzivi, dintr'o mulțime de motive, pe care nu e nevoie să ne ducem în Turcia secolului al XVII-lea ca să le cunoaștem. În afară de aceasta frunțașii Statului turcesc erau oameni ridicați prin hasard și intrigă,

și acei cari se ridică așa au apetituri extraordinare (ilaritate). Dar toți acești Pași, Viziri, bæglerbegi turci din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, în loc să poată lăsa averea lor moștenitorilor și urmașilor lor, trebuiau să o treacă Sultanului, și acesta se îngrija ca moartea să se producă la momentul oportun. Problema financiară în Turcia nu era deci așa de gravă. Îndată ce era deficit, Sultanul se gândia care este cel mai gras la punga din persoanele care puteau fi operate imediat, și averea ajungea îndată 'n stăpînirea Statului. Era astfel o listă continuă de persoane capabile de a contribui la însănătoșirea finanțelor Statului.

Fiindcă cei cu averi știau, prin urmare, ce-i așteaptă, ei se îngrijuiau de fericirea semenilor; se îngrijuiau să facă așezăminte caritabile.

E foarte frumos că avem spitalele admirabile de la noi: ele represintă un înalt sentiment de dărnicie și de milă a aproapelui la poporul nostru, dar aceasta e în strînsă legătură cu obiceiul luat de la Turci. Și, dacă foarte multe au fost școlile de fundație privată, era iarăși un obicei venit din lumea turcească. E foarte frumos cînd întînești de-a lungul drumului fîntîni ridicate pentru iertarea păcatelor ori pentru ispășirea unei crime, dar acesta este iarăși un obicei care vine din lumea turcească. O întregă operă de ajutorare s'a desfășurat, grandioasă supt raportul arhitectural și artistic, în toată Împărăția otomană. Toată Peninsula Balcanică este plină de astfel de opere, îndeplinite în folosul tuturor de momentanii deținători ai puterii și bogăției în Imperiu. Bosnia, de exemplu, cuprinde încă operele lui Mohammed Socoli, născut în părțile acestea: fie ce mare demnitar căuta să împodobească satul lui de naștere, orașul unde văzuse lumina zilei, împrejurimile acestor localități, provincia de unde plecase.

Atunci, supt influența turcească, au început și la noi lucrări de felul acesta. De pildă Podul În-

nalt, unde izvoarele vechi spun că s'a dat lupta de la 1475, e datorit lui Gavril, fratele lui Vasile Lupu, și soției lui, care poartă frumosul nume de Liliانا.

În felul acesta am ajuns în secolul al XVII-lea la o mai largă răspîndire a călătoriilor, mult mai lesnicioase decît înnainte. Cînd au mai venit după aceasta, de la 1700 înnainte, Fanarioșii, oameni trăiți între Turci, dintre cari mulți fuseseră în situații servile, pe lingă ctitorii de biserici s'au adaus și ctitori de fel de fel de foloase, obștești, ca finți, poduri, drumuri.

Dacă vrea cineva să aibă o idee despre un drum făcut în Moldova în secolul al XVIII-lea, găsește destul de multe descrieri, dar iată una mai puțin cunoscută, care acum douăzeci de ani s'a tipărit în Buletinul Societații de Geografie, călătoria făcută de un Polon, contele Mnieszek, Mare-Șambelan lituan, prin Moldova, în anul 1753.

La Hotin, căci el venia din sus, trimisul e înțîlnit de doi dregători cari întovărășesc pe călător. Înnainte de a sosi la Iași, sosește Postelnicul într'o trăsură de gală; după aceasta altă trăsură a Domnului pentru ambasador însuși; trăsura e întovărășită de Hatman cu oastea moldovenească, ce mergea de o parte și de alta a trăsurii.

De toate părțile stătea lumea și aștepta. Străzile, în a doua jumătate a vîecului al XVII-lea, erau făcute din lemn de stejar; de aceia se și ziceau «poduri». Erau întru toate alcătuite ca un pod și supt birnele de stejar se grămădia apa de ploaie și murdăriile, iar, cînd trecea vre-o trăsură mai grea, tot podul, de la un capăt la altul, tremura în țîini, împruscînd noroiul ce se strecura printre birne. Oricum, era un avantajiu față de vechea stradă fără birne de lemn, fără pietriș, în care se rupeau roțile trăsurii.

Aspectul drumului e întru cîtva deosebit de as-

pectul, mult mai modest, al drumului din secolul al XVI-lea și al XVII-lea.

În secolul al XIX-lea, pe care abia l-am isprăvit, am intrat în astfel de împrejurări; n'am schimbat, până într'o epocă relativ nouă, felul de traiu din veacul precedent, și prin urmare nici din aspectul drumurilor acestui veac.

Ca să se vadă cum se călătoria la noi la 1819, s'ar putea ceti călătoria cutării trimis prusian, foarte important, care venia de la Constantinopol, străbătînd toată Țara-Românească, contele de Schladen (Hurmuzaki, X). Acest călător a apucat drumul Argeșului, care a fost teribil pentru căruța de paradă pe care i-o dăduse Domnul. S'a infundat într'un noroiu înspăimîntător, de a trebuit să se cheme oamenii din sate pentru a scoate pe Esceleța Sa, căruia, cît era de ambasador la Constantinopol, îi înghețase inima cînd s'a văzut pierdut prin mlăștinile Argeșului.

Interesant e și faptul că acuma drumul cel vechiu se schimbă, că începe să se întrebuițeze acela care ducea la Turnu-Roșu, pe cînd înaintea toată circulația cu Ardealul se urmă mai ales pe la Bran. De la un timp se mai făcea și drumul prin Văleni și Cheia; iar drumul Predealului, așa de întrebuițat acum, era total neutilizat și neutilizabil; pe acolo treceau numai ciobani cu turmele, căci erau păduri strașnice, și mănăstirea Sinaia, pierdută în mijlocul codrilor, a fost întemeiată mai mult ca loc de adăpost pentru nenorociții drumeți pe cari i-ar fi încunjurat hoții și cari ar fi căutat un refugiu undeva. Și mai era un drum vechiu prin Buzău, pe unde, la 1599, a trecut Mihai Viteazul în Ardeal.

După sfîrșitul epocii fanariote începe o eră nouă: Domnii cei d'întăiu ai epocii regulamentare

au căutat să introducă, nu numai administrația după sistemul rusec împrumutat de la Francezi, dar și tot ce privește înlesnirile drumurilor, clădirile publice. S'a ajuns astfel la ușurarea călătoriilor, din ce în ce mai dese. Inovația s'a făcut supt influența lui Chiselev, care era mult mai mult Francec decît Rus: în Rusia lui s'a simțit mult mai străin decît la Paris, unde s'a dus mai târziu ca ministru plenipotențiar.

Printre Domnii cari s'au format la școala lui Chiselev a fost Barbu Știrbei, unul dintre cei mai mari gospodari pe cari i-a avut vre-odată neamul românesc în epoca lui modernă. Am cercetat hîrtiile lui, acum distruse de ocupația germană, și am tipărit două volume din cele mai caracteristice.

Dintr'însele reiese o grijă de cele mai mici amănunte administrative, pe care zădarnic ar căuta-o cineva la oricare dintre predecesorii, contimporanii sau urmașii lui.

Predecesorii lui Știrbei în Muntenia, adecă Bibescu și Alexandru Ghica, au contribuit și ei la această modernizare a principatului. Iar, în ce privește Moldova, Știrbei a avut un rival în Mihai Sturdza.

Dacă Grigore Ghica a fost interesat din punctul de vedere al ideilor politice, nici pe departe n'a avut chibzuința pe care a avut-o predecesorul său. Ghica era un romantic sentimental, a cărui sănătate fizică și intelectuală nu era perfectă; adăpostit în Apus, el s'a sinucis, chinat de mania persecuției. Prin felul cum a guvernat însă el poate susține comparația cu Domnul muntean, așa de meritos, despre care a fost vorba înaintea.

Cu aceasta noi am ajuns la pragul timpurilor asupra cărora judecata nu se poate rosti încă și, în orice cas, nu este în intenția mea să înnaintez dincolo de epoca Regulamentului Organic. Atîta voiu mai spune că în timpul cînd toată opera de

poduri și șosele a început că se facă la noi, în același timp și orașele și-au schimbat aspectul. Încă de după 1820, înainte de Regulamentul Organic, au început a se face străzi în București, unde au lucrat străini cari făcuseră cele d'întăiu propuneri practice. Supt cei doi Domni regulamentari apoi tot ceia ce părea ruinat din cauza vechimii a început să fie făcut din nou, în condiții deplorabile pentru vechile monumente istorice, care, dacă erau ruinate, rămîneau totuși frumoase, pe cînd reparațiile făcute supt Bibescu și Știrbei de arhitecți străini, au fost negarea frumuseții de mai înainte.

* * *

Iată ce pot spune izvoarele asupra trecutului, ce învățături se pot lua din trecut pentru imensa operă de refacere pe care avem a o îndeplini, și pentru unificarea unor elemente smulse atîr civilizații care s'au încheșat azi împreună. Alte lucruri le poate spune și experiența celor cari vă învață în cei d'întăiu pași, îndreptați de rîvna patriotică a d-voastră pentru îndeplinirea acestei părți din opera viitorului.

(Stenografiat de H. Stahl.)

Prețul 0 Lei
